

MAJOROSSY IMRE GÁBOR

RITKASÁG RITKASÁGBA REJTVE – V. KÁROLY NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁR IMÁDSÁGA – PÉCSETT

KIVONAT: A pécsi egyetemi könyvtár történeti gyűjteménye, a Klimo-könyvtár egyedülálló ritkaságot őriz: egy olyan, tizennyolcadik századi spanyol nyelvű kéziratot, amelyet egy máig ismeretlen szerkesztő minden bizonnyal a saját használatára állított össze. A gyűjtemény számos forrása közül az egyik az az V. Károly német-római császárnak tulajdonított és a korszakban széles körben közismert imádság, melynek fordítása a bevezető után olvasható. A szöveg különösen megkapó annak fényében, hogy a kor leghatalmasabb uralkodója ismételte el nap mint nap: a szinte korlátlan világi hatalommal bíró ember megvallja keresztény hitét, és alázatosságra törekszik Isten előtt.

KULCSSZAVAK: V. Károly császár, I. Ferdinánd király, barokk lelkiség, magyar könyvtár, kéziratos ritkaság

IMRE GÁBOR MAJOROSSY

RARITY HIDDEN IN RARITY – PRAYER OF THE EMPEROR CHARLES V. – IN PÉCS (HUNGARY)

ABSTRACT: Among countless old books from the sixteenth to nineteenth centuries, the rarity collection of the former Bishop's Library in Fünfkirchen (Pécs, Hungary) also preserves numerous manuscripts. Due to the geographical location and cultural background, Latin, German and Hungarian manuscripts predominate. Among these, the most unique is a collection of prayers in Spanish, which mostly copies a Spanish collection published in Brussels in the 70's of the seventeenth century.

One of the model texts was a prayer long attributed to Emperor Charles V, the translation of which can be read after the introduction. The text is particularly moving since the emperor is said to have recited it every day. In it, he professes himself to be a devout Christian and strives to be humble before God. The article examines the connection between the pattern and the copy and how and why the Spanish work ended up in Hungary.

KEYWORDS: Emperor Charles V, King Ferdinand I, baroque spirituality, Hungarian library, manuscript rarity

Bevezetés: a történelmi háttér

V. Károly, a Habsburg-családból származó német-római császár neve ma már kevesek előtt ismert. Pedig a XVI. században Európa jelentős részének tisztelt és tekintélyes, sőt olykor rettegett uralkodója volt. Bár a magyar történelemhez csak áttételesen kapcsolódik – öccse, I. Ferdinánd az 1515-ös Habsburg-Jagelló házassági szerződésnek köszönhetően a magyar trónon (1526–1563) is ült, ám annak a mohácsi csatát követő, növekvő fenyegetést jelentő török invázió elleni fölkészülést kérlemző levelei bátyjánál többnyire süket testvéri, egyben császári fülekre találtak –, az alábbiakban mégis egy olyan szöveget mutatunk be, amely a nagyhatalmú császárhoz kötődik és valódi különlegességként hazánkban, Pécsen lelhető föl.

A kéziratos könyvritkaság

A Klimó György pécsi püspök által 1774-ben alapított első magyarországi nyilvános közkönyvtár, amely ma a pécsi egyetemi könyvtár részét képezi, őriz ugyanis egy olyan kötetet, amelyben – mint egyetlen spanyol nyelven született műben – egy rövid, V. Károly császár által „használt”, azaz imádkozott szöveg is olvasható.

A negyedréte alakú, százötvenegy lapot tartalmazó bőrkötésű könyvecske semmiféle belső utalást nem tartalmaz arra vonatkozóan, vajon ki szerkesztette, illetve ki jegyezte le, továbbá hol és mikor készülhetett – leszámítva a kötetben, külön papírdarabkán őrzött szárazpecsétet, amelyen az 1748-as évszám olvasható. A művet egyetlen kéz írta, közepes méretű, rendezett küllemű folyóírással, fekete tintával.

Tartalma és eredete

Amint arra már fény derült,¹ a kéziratos gyűjtemény tartalmának jelentős része Bernardo Sierra 1670-ben, Brüsszelben megjelent *Ramillite de divinas flores escogidas*² című nyomtatott munkájának átvétele, mégpedig oly módon, hogy a pécsi, kéziratos változat csak részben követi az eredetit: egyes részleteket kihagy, más szövegeket pedig beemel a gyűjteménybe.

E helyütt nem szükséges megismételni a korábbi elemzésben³ már ismertett eredményeket, melyek mindenekelőtt a kötet szerkezetét, a kompilálásnak egyfajta „lelkipásztori” koncepcióját mutatták be. A hívő lelket kísérő kötetben a bánat fölindítása után tematikusan jól elkülöníthető két rész harmonikusan illeszkedik egymáshoz, amennyiben az első szakaszban olvasható imádságok az egyes napszakok és tevékenységek megszentelését szolgálják. Szinte megjelenik előttünk az eszményi hívő, aki minden egyes napi cselekedetét Isten jelenlétében végzi, majd pedig a(z általa már alig értett, latin nyelvű) szentmise meghallgatására indul, amelynek elmélyült követésére a mű szintén megfelelő és odaillő szövegekkel szolgál. Ha ennek alapján következtetünk a gyűjtemény funkciójára, azt sejthetjük, hogy címéhez híven valóban áhítatgyakorlat (*exercicios de devocion*), amennyiben a mindennapok lehetőség szerint minél több részletét egy-egy imádsággal meg kívánja szentelni. A szövegekből, illetve azok sorrendjéből egyúttal egyfajta elvárható napirend is kirajzolódik: a reggeli időszakra előírt – javasolt? – szövegek önmagukban is sajátos belső elrendezést mutatnak. A lazább koherenciát mutató második rész inkább vegyes imádságyűjtemény, amely egyebek közt elmélyült Szűz Mária- és a megszokottnál hangsúlyosabb Szent József-tiszteletről tanúskodik. Figyelemre méltó eltérés a mintául szolgáló nyomtatott könyv és a kézirat között, hogy míg a Respon-

1 Exercicios de devocion (A Klimo-könyvtár egyetlen spanyol kézirata), Scriptorium-konferenciasorozat, Boros István – Takács László, Debrecen, 2024. május 1–3., sajtó alatt.

2 Sierra 1670. Korábbi kiadást egyelőre nem leltem föl.

3 Lásd: 1. lábjegyzet.

soriumként jelölt Szent Antal-imasorozat a Sierra-műben latinul áll,⁴ addig a vizsgált kézirat ezt a szöveget immár spanyolul közli, lezárásául pedig eltérő könyörgést ad meg. Mindez ismét csak a laikus használatra látszik utalni, amennyiben a valódi áhítatgyakorlatot tükröző népnyelv kiszorította az egyház hivatalos liturgikus nyelvét, a latint.

A kötet keletkezésére, vagy legalábbis összeállítására vonatkoztatható apróság, egyben pedig spanyol nyelvű műben sajátosan árulkodó utalás lehet, hogy a hagyomány szerint a gyónási titok megőrzéséért Prágában vértanúságot szenvedő Nepomuki Szent Jánosról is litániát közöl. Ha emlékezetünkbe idézzük, hogy a német származású királyi udvari papot 1729-ben avatta szentté XIII. Benedek pápa, akkor legalábbis erősen föltételezhető, hogy a szent vallásos tiszteletét tanúsító bejegyzés ezen esztendő után keletkezett – ami egyben hihetővé teszi a kötetben őrzött, a mennybemenetelt szimbolikusan ábrázoló szárazpecséten olvasható 1748-as évszámot.

Vajon ki készítette?

A valódi kérdések azonban nem is a részben ismert, részben ismeretlen eredetű szövegek körül sorjáznak, hanem a kéziratos gyűjtemény eredete körül: vajon ki készítette és kinek a megrendelésére? Hogyan és mikor kerülhetett a pécsi püspökök egykori könyvtárába? Használta-e egyáltalán valaha valaki?

Inkább a másoló, mint a szerző-szerkesztő származására, pontosabban életének kereteire mégis találhatunk néhány apró nyelvi utalást. A *San Antonio* név írásmódjának ingadozása pusztán helyesírási kérdés. Ám már csak részben a helyesírás, részben azonban már a nyelvallapothoz tartozik az *officio* szó változó mennyiségű *f* betűvel történő rögzítése – az *oficio* megegyezik a mai változattal. Kérdés, vajon miért alkalmazta a pécsi kézirat másolója az esti lelkiismeret-vizsgálathoz javasolt múlt-jelen-jövő szempontrendszer megjelölésében a jelenre a *Lo Restante* kifejezést,⁵ miközben a mintául szolgáló műben

4 Responsorium D. Antonii. Sierra, id. mű, 263.

5 Exercicios: 38r.

Lo Presente olvasható.⁶ A *relox*⁷ helyesírása *reloj* helyett immár a nyelvtörténet területéhez tartozik – a *Magestad* szó a *Majestad* helyett pusztán szóváltozat –, egyúttal pedig ráirányítja a figyelmet arra a különös eltérésre, amely az egyik vonatkozó névmásnál figyelhető meg: ’valaki’ értelemben Bernardo Sierra az *alguien*,⁸ az ismeretlen másoló pedig az *alguno* szót használja, mégpedig úgy, hogy különben a kontextus, azaz a másolás tökéletesen azonos.

A magyarázat nem egyszerű, a javasolt megoldás korántsem bizonyos. Mégis, ha földidezzük, hogy Pádúai Szent Antal egy helyen *di Padua*-ként bukkan föl,⁹ talán nem teljesen alaptalan arra gyanakodni, hogy az ismeretlen másoló számára az olasz nyelv már/még *più familiare* lehetett, mint a spanyol. Ez igazolná nemcsak a *di* használatát, de az *officio* két f-jét, továbbá a zöngésült *alcuno*-t, amely így *alguno*-vá, és hibás módon az *alguien* névmás helyére léphetett. Végző esetben akár az is föltételezhetőnek tűnik, hogy a kézirat készítője talán (már?) nem is tudott (megfelelő színvonalon?) spanyolul.¹⁰

A kötet magyarországi vonatkozásai

A kötet tényleges használatára az egyértelmű szennyeződési jelek utalnak, mégpedig elsősorban a kiegészítésül, Mária-imádságokkal teleírt lapoknál.¹¹ A kötet magyarországi föllelhetőségére és spanyol nyelvűségére a legkézenfekvőbb magyarázat Pécs egyetlen spanyol püspökéhez vezethet – ám ő a valóságban sohasem járt székvárosában. Álvaro de Cienfuegos spanyol nemesi családból származó jezsuita teológiai tanár,¹² később császári tanácsadó és diplomata lett – ebbéli szolgálataiért bíborosi rangra emeltetett. Később Szicíliában lett előbb

6 Sierra: id. mű., 28.

7 „[...] oyendo el relox,” 27v., Sierra: id. mű., 20.

8 „Quando alguien te encargare [...]” Sierra: id. mű., 19. „Quando alguno te encargare [...]” Exercicios: 26v.

9 Gozos de el glorioso San Antonio di Padua: 134r–137r.

10 Mindennek ellentmond a Sierra-kötetben spanyol helyesírással megjelenő Introduccion átírása a pécsi kéziratban: Introduction. (Franciára gondoljunk, ne angolra...)

11 137r–145r között.

12 Cienfuegos 1717. Az előzők rézmetszetének ikonográfiai programjáról: Majorossy 2022.

cataniai püspök, majd pedig monrealei érsek. Amikor a szicíliai hadihelyzet miatt menekülnie kellett, VI. Károly császár jelölését követve XII. Kelemen pápa 1735-ben pécsi püspökké nevezte ki, és ekként hunyt el 1739-ben. Távollétében – írásbeli elvi utasításait a gyakorlatban kivitelezve – Berényi Zsigmond apostoli kormányzó, Cienfuegos püspök utóda, illetve Bakić Gábor prépost irányította az egyházmegyét.¹³ Egyetlen klerikusról tudunk, aki Álvaro de Cienfuegos (1735–1739) idejében a pécsi püspöki udvarban spanyol származású volt: Juan Bautista Gutiérrez kanonok, aki Cienfuegos kezdeményezésére – és az egyházmegye klérusának ellenállását letörve – 1738-ban emeltetett erre a méltóságra,¹⁴ ám ebből nem következik az, hogy valóban Pécsen élt volna, sőt valószínűbbnek tűnhetne, hogy inkább Rómában tartozhatott a bíboros-püspök társaságához, Pécsen pedig pusztán a kanonoki javadalmakat húzta. Ezt a föltételezést azonban legalább részben kétségbevonja az a tény, hogy a Klimó-könyvtár két olyan nyomtatott művet is őriz, amely néki tulajdonítottatik.¹⁵ Ám pécsi rokonságát egy lelkes helytörténész – amúgy kúriai bíró – föltárta,¹⁶ és több olyan családtagot is megemlített, akik esetleg használhatták a kéziratos imádsággyűjteményt. Ha elfogadjuk azt a korábban már említett föltételezést, hogy a kötetet egy jámbor laikus forgathatta, valamint a könnyen olvasható, szép küllemű, szabályos írás-

13 „1737 májusában Domsich Mátyás kanonokot nevezték ki általános helynöké. 1739 februárjában Domsich lemondott, és helyette Fonyó Sándor kanonokot nevezték ki.” Góczy 2018, 284.

14 „Joannes Baptista Gutierrez Baro de Lara, natus 1714. die 24. Junii, educatus Viennae Austriae, illic statum Ecclesiasticum ingressus, a Carolo VI. Regii Hospitalis Rector constitutus, per Episcopum Cardinalem Cinfoegos [sic!], annos natus 24. Canonicus nominatur. Cui nominationi Capitulum Quinque-Ecclesiense licet contradixerit, ipse tamen 20. Julii 1738. installatus est.” Aigl 1838, 99.

15 A katalógus bejegyzése szerint: „ex lib. P.P. L. Bar. Gutierrez” olvasható két tétel mellett. Egyrészt: Palma 1733, másrészt: Meda 1724. Mindenesetre egyik sem olvastatott rongyosra...

16 „Spanyol nemzetiségű volt báró Guttierrez de Lara János pécsi kanonok is, akit fiatal korában, életének 30-ik évében, 1748. évi február hó 20-án szólított az Úr magához; ugyan e családból [a kanonok családjából: M. I.] Pécsen 1745. évi május 22-én halt meg a 16 éves báró Guttierrez de Lara József, kinek szülei lehettek az ugyancsak Pécsen élt báró Guttierrez de Lara József, akivel 1747-től kezdődőleg a vármegye gyűlése is gyakran találkozunk és neje szül. Esevoría Mária Franciska, akik az itteni társadalmi életben is élénk részt vettek, [...] Ez a báró Guttierrez de Lara József, aki 1774. táján halt meg, testvér bátyja lehetett az elől említett kanonoknak.” Angyal 1910, 59–60.

képből azt a – talán kissé merész – következtetést vonjuk le, hogy ez az áhítatos hívő egy nő lehetett, nem tűnik teljesen lehetetlennek, hogy Gutiérrez kanonok sógornőjének, 'Esevoría' Mária Franciskának saját használatú imakönyvét tartjuk a kezünkben. Birtokolhatta, vagy meghozathatta a Sierra-művet, majd pedig arra támaszkodva, és egyéb, egyelőre még ismeretlen forrást fölhasználva összemásolt magának egy kedvére való imakönyvet, amely a mindennapi élet keresztény szempontú megélését látszott elősegíteni: a mindennapos tevékenységek, a szentmishallgatás, a templomi szentséglátogatások, valamint a főleg Szűz Máriát, de másokat is ünneplő litániák mind ez a célt szolgálták. Függetlenül attól, hogy elfogadjuk-e a szárazpecsét által legalább sejteni engedett tizenyolcadik századi keletkezést, az imaszövegek eredete, az általuk közvetített lelkeség, az említett szentek és a szöveg nyelvi állapota alapján annyi minden bizonnyal kijelenthető, hogy a kézirat valóban a XVIII. század közepe táján készülhetett.

A névhez egy megjegyzést mégis érdemes fűzni: gyakorta előfordul, hogy a távoli, kevésbé ismert kultúrához tartozó nevekkel meggyűlik a magyar olvasók-szerzők baja.¹⁷ Tekintettel arra, hogy 'Esevoría' családnév nem létezik, a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a név helyesen Etxeberria¹⁸ lehetett, amely valamennyi betűváltozatával gyakori spanyolországi baszk családnév. A források összevetése, főleg pedig az amatőr helytörténész Angyal Pál föltételezését legalább átmenetileg elfogadva, még ha nem föltétlenül másolóként is, de akár esetleges használóként tekinthetünk Maria Francisca Etx/cheb/ve/arriára, (idősebb) Gutiérrez József feleségére, a fiatalon elhunyt Gutiérrez Keresztelő János kanonok sógornőjére.

Az itt bemutatott, V. Károly császárnak tulajdonított, pontosabban, általa imádkozottnak állított szöveg a kötet első részében, az *Exercicio cotidiano y acto de amor* (Napi gyakorlat és szeretet-cselekedet) elnevezésű fejezetben olvasha-

17 Angyal Pál maga is tapasztalta ezt, és vidám példákat hoz: „A kutatást nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy az idegen nevek úgy a vármegye jegyzőkönyveiben, valamint az egyházi anyakönyvekben is számtalanszor elírják, például a Guttierrez [amelyet Angyal amúgy maga is tévesen ír, Gutiérrez helyett... MI] név helyett találtam Kucsereczet és Kutyareczet, sőt a magyar Bányaluki nevet is leltem Panielugi-ról [sic!] elferdítve.” Angyal, id. mű., 60.

18 Illetve: Etxeberria, Etxebarria, Etxebarria, Echeberria, Echeverria, Echebarria, Echevarria.

tó, mintegy öt és fél oldalon keresztül, és egyedülálló emléket állít az Európán átnyúló császári, barokk áhítatnak.

* * *

Imádság, melyet V. Károly császár minden reggel elmondott

Jézus, szállj le elmémbe, áldott Istenem és Uram, és hiszem teljes szívemből, és ajkammal megvallom mindazt, amit Anyaszentegyházunk rólad tanít, és amit egy jó kereszténynek hinnie kell.

Határozottan kijelentem, hogy ebben a szent hitben akarok élni és halni; téged, Istenem, elismerlek az egész világ teremtőjének és megváltójának, magamat pedig a teremtményednek, alattvalódnak és szolgálódnak. Hiszlek és tisztellek testemmel és lelkemmel, melyet irgalomból tőled, fenséges Istenemtől kaptam, továbbá valamennyi természetes, lelki és anyagi javakkal, melyekkel rendelkezem és melyeket ezen és a másvilágon birtokolni reménykedem. Teljes szívemből hálát adok neked, és ezt a szerény hódolatot följajánlom reggelente és esténként: hittel, reménnyel és szeretettel, szívemből imádom és ajkammal megvallom mindazt, ami isteni Fenségedet illeti. Könyörgök hozzád a következőkért: légy hozzám irgalmas és bocsásd meg a számtalan súlyos bűnömet, melyeket isteni akaratom, illetve parancsolataid ellen elkövettem. Add meg kegyelmedet, hogy szolgálhassalak, és teljesíthessem parancsolataidat, mégpedig anélkül, hogy halálos bűnbe esnék, vagy olyat elkövetnék. Végül pedig adj kegyelmet végső szükségemben és halálomban, hogy emlékezhessem szentséges szenvedésedre és megbánjam bűneimet, hogy azután a te szent hitedben halhassak meg, és az örög dicsőségnek örvendezhessek szentjeid társaságában.

Megváltóm: ünnepélyesen kijelentem, hogy segítségeddel és kegyelmeddel elfordulok a bűntől, és az irántad való szeretetből nem foglak többé megsérteni. Könyörgök tehát, őrizz és erősíts meg szándékomban.

Istenem és Üdvözítőm, megígérem, hogy bűneimet megbánom, amennyire csak képes vagyok rá, a te parancsolataid és az Egyház parancsolatai szerint. Könyörgök, hogy áldott halálotat és fájdalmas szenvedésed tisztelhessem, és

hogy a jóságos és szentséges Szűz Mária közbenjárására bocsásd meg valamennyi bűnömet és vedelmezzél meg az ellenségtől most, és a halálom óráján, és emelj föl az örök dicsőségbe, amen.

Felhasznált irodalom

- Aigl 1838.** Aigl, Paulus: *Historia brevis venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque finem Anni 1838.* Lyceum, Fünfkirchen, 1838.
- Angyal 1910.** Angyal, Pál: Spanyolok nálunk. *Pécs–Baranyamegyei Múzeumi Értesítő*, III (1910), 2, 58–60.
- Cienfuegos 1717.** Álvaro de Cienfuegos: *Aenigma theologicum.* Ghelen, Wien, 1717.
- Gózszy 2018.** Gózszy, Zoltán: Cienfuegos Alvarez, Pécs spanyol püspöke. In: Vitári Zsolt (szerk.): *Globális vetületek (Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára).* PTE – Fakultás Kiadó, Pécs – Budapest, 2018, 281–291.
- Majorossy 2022.** Majorossy, Imre Gábor: „Videmus nunc per speculum”: Selbstrepräsentation und Belehrung auf dem Kupferstich in *Aenigma theologicum* von Álvaro de Cienfuegos. In: *Hungarian Studies*, 26 (2022) 120–130.
- Meda 1724.** Meda, Filippo da Milano, *Discorsi teologici e predicabili intorno alla Vicinanza del Giudicio Universale.* Felice Mosca, Napoli, 1724.
- Palma 1733.** Palma, Luis de la: *Historia de la sagrada passion, sacada de los Quatro Evangelios por el padre Luis de La Palma Provincial de la Compania de Jesus.* Kurtzbök, Wien, 1733.
- Sierra 1670.** Sierra, Bernardo: *Ramillite de divinas flores escogidas.* Foppens, Brüssel, 1670.